

”הקולות ששכחנו”: התמודדות יועצות חינוכיות עם מתבגרות שחו פגיעה מינית בחברה הערבית

ענבר לבקוביץ וסנא כאמל ג'בור

תקציר

מחקר זה בוחן את חוויית ההתמודדות של יועצות בבתי ספר עם מתבגרות שחו פגיעה מינית בחברה הערבית. המחקר מבוסס על מתודה איכותנית פנומנולוגית. לצורך המחקר נערכו ראיונות חצי מובנים עם חמש עשרה יועצות חינוכיות מהחברה הערבית בצפון הארץ, העובדות בבתי ספר על-יסודיים, שליוו בשנתיים האחרונות מתבגרות בנות 14-18, שחו פגיעה מינית. הראיונות הוקלטו, תומללו ונותחו ניתוח תוכן.

ממצאי המחקר עולה כי היועצות החינוכיות הגיבו על גילוי הפגיעה המינית בתחושות הלם, כאב וחוסר אונים. לצד התמיכה שנתקבלה מהשירות הפסיכולוגי הייעוצי, הן חוו ממנהלי בתי הספר דרישה להשתקת אירוע הפגיעה. היועצות תיארו קשיים ניכרים בהתמודדות עם הורי המתבגרות שנפגעו מינית, שביקשו למנוע דיווח לרשויות בשם כבוד המשפחה והאשימו את המתבגרת בפגיעתה. היועצות תיארו כי לאחר ליווי המתבגרות חשו חרדה מפגיעה מינית בילדיהן. ממצאי המחקר עולה כי מתן ידע, הכשרה מקצועית ותמיכה ליועצים חינוכיים צריכים להתמקד בדרכי התמודדות עם נפגעי פגיעה מינית ועם היבטים תרבותיים ייחודיים.

מילות מפתח: יועצים חינוכיים; פגיעה מינית; מתבגרות; חברה ערבית; ייעוץ חינוכי בחברה הערבית.

מבוא

פגיעה מינית בקרב ילדים ובני נוער היא תופעה שכיחה בארץ ובעולם (איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ולנפגעי תקיפה מינית, 2017; לב-ויזל ואיזיקוביץ, 2016; Pereda, Guilera, Forns, & Gómez-Benito, 2009). פגיעה מינית היא התנהגות אלימה הנכפית על האדם ומתקיימת בלי הסכמתו ומטרתה להשפיל ולשלוט בקורבן (Rheingold et al., 2015). מאחר שלא כל סוגי האלימות המינית מזוהים באוכלוסייה, לרבות אוכלוסיית הנפגעים, יש קושי מובנה לאמוד ולהעריך את מידת שכיחות התופעה. במחקר-על נמצא כי שכיחות הפגיעות המיניות בקרב ילדים היא כ-8% עבור בנים ו-19.5% עבור בנות (Pereda et al., 2011; Stoltenborgh, Van Ijzendoorn, Euser, & Bakermans-Kranenburg, 2009). במחקר בישראל בקרב 12,000 ילדים ומתבגרים רק חמישית דיווחו על חוויית פגיעה מינית (Lev-Wiesel, Eisikovits, First, Gottfried, & Mehlhausen, 2018). בני נוער ערבים נפגעים יותר בהשוואה לבני נוער יהודים מפגיעות מיניות, לרוב בידי בן משפחה או אדם מוכר

(לב-ויזל ואיזיקוביץ, 2016). לפגיעה מינית השפעות פסיכולוגיות, קוגניטיביות, התנהגותיות ובריאותיות לטווח קצר וארוך (Van der Hart, Nijenhuis, & Steel, 2006). החברה הערבית בישראל היא חברה הטרוגנית המורכבת מקבוצות אתניות שונות ולמרות התמורות שעברה נחשבת קולקטיבית ושמרנית המשמרת ערכים חברתיים, תרבותיים ודתיים (חימאיסי, 2009; Haboush & Alyan, 2013). חלק מהמתבגרות בחברה הערבית חיות במבנה משפחתי פטריארכלי שבו מצופה מהן לשמור על צניעותן ותומתן המינית (Haboush, 2007; Naber, 2005). עם זה החברה הערבית בישראל נחשבת לחברה במעבר, העוברת תהליכי מודרניזציה (Haj-Yahia, 2005). מתבגרות ערביות בישראל עשויות להימצא במתח שבין תרבות מסורתית, קולקטיביסטית לתרבות מערבית, אינדיווידואליסטית.

הייעוץ החינוכי נועד לסייע לתלמיד כפרט, ולבית הספר כמערכת חברתית ארגונית, להגיע לתפקוד מיטבי ולמיצוי מרבי של יכולתם בתחושת רווחה נפשית (ארהרד, 2014). עבודה עם מתבגרות שחוו פגיעה מינית כרוכה במאמץ רגשי ובמורכבות רבה עבור היועצת החינוכית בחברה הערבית (מור ולוריא, 2010). מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון כיצד רואות יועצות חינוכיות את עבודתן עם מתבגרות שחוו פגיעה מינית בחברה הערבית. מבעד לעיני היועצות החינוכיות, מחקר זה עשוי לפתוח צוהר אל עולמן של מתבגרות שחוו פגיעה מינית בחברה הערבית ואל יועצות חינוכיות, שגם הן חלק מהחברה הערבית ועליהן ללוות את הנערות שחוו פגיעה זו.

החברה הערבית בישראל

החברה הערבית במדינת ישראל כוללת תושבים ביישובי הגליל והנגב, בערבים מעורבות, בערבים ערביים ובכפרים. אזרחי ישראל הערבים מתמודדים עם קונפליקט זהות מתמיד המורכב בין הזהות הישראלית, הזהות הערבית האתנית, הלאום הפלסטיני והדת (ערבית, נוצרית או דרוזית) (רודניצקי, 2014; Totry-Fakhoury & Alfasi, 2017).

החברה הערבית בישראל מתוארת כבעלת אופי קולקטיביסטי פטריארכלי, עם מערכת חוקים המקנים לגבר המסורתי עליונות (Meler, 2017). בחברה זו יש דאגה לשמירת הרמוניה בתוך המשפחה, בלי חשיפת מחלוקות משפחתיות לאחרים שהם מחוץ למערכת המשפחתית. לכן נדרש היחיד לגלות התחשבות מרבית בזולת ודאגה לשלמות המשפחה המורחבת גם כאשר הוא נדרש לקבל החלטות אישיות. תלות היחיד בחברה מתבטאת בהעברת האחריות ושיקול הדעת לאידאולוגיה הדתית או האזרחית ולמופקדים על הפצתה והציות לה (Haboush & Alyan, 2013; Sinai & Shehade, 2019). בחברה מסורתית ההשקעה של היחיד בעתיד מצומצמת ביותר והיא לוו אוטונומיה אישית על עתידו. מבנה חברתי זה והתלות הכלכלית שנוצרת מביאים לידי האמירה "כולם למען האחד והאחד למען כולם" (כרכבי-סבאח, 2017; ראובן ובן דוד, 2016).

החברה הערבית מדגישה את התפקיד העיקרי של משפחה וחיבת כבוד המשפחה, דת, בתולין ולפיכך נושאים בתחומי המין הם טאבו ואינם ניתנים לדיבור ודיון (שלומי וציונית, 2015; Haboush, 2007). בשל התמורות ותהליך החילון והמודרניזציה, צעירים רבים דוגלים בבחירה עצמאית של בני זוג, והמעורבות המשפחתית בנושא נישואים ומשפחה פוחתת (חטיב ואיזיקוביץ, 2012). חברה כזאת על פי רוב נותנת רשת תמיכה לחברה ומספקת את צורכיהם. עם זה השפעתה החיובית של התמיכה משמשת לעיתים גם

להידוק הפיקוח. כך במחקרה של מלר (2017), על נשים פלסטיניות ישראליות חד-הוריות, נמצא כי הסיוע הרב שהן מקבלות מבני משפחתן, משמש גם לבחינת התנהלותן (מלר, 2017). בחברה הפלסטינית בישראל, כמו שאר החברות הפטריארכליות בעולם, הנשים ממוקמות במקום נחות בהיררכיה המשפחתית (Kulwicki, 2002). חאגי יחיא (2005) טוען שהחברה הפלסטינית מעניקה לגברים משאבים עליונים: תכונות אישיות של עליונות, כישרונות ויכולות הייחודיים כביכול לגברים – כמו אינטליגנציה, חוכמה, שיקול דעת, ידע, יוקרה מקצועית ויכולת השתכרות. לכן החברה מצפה מגברים להישגיות רבה יותר מזו של נשים. מעמד האישה בעבודה מגביל נורמות תרבותיות פטריארכליות, משמר אי שוויוניות ומעכב את השתתפותן והתקדמותן בעולם התעסוקה (Haj-Yahia, 2014a, 2014b; Arar 2014a, 2014b; Haj-Yahia, 2005).

בישראל חל שינוי ניכר במעמדה של האישה הערבייה בשל השינויים שמתחוללים בחברה הישראלית ומרוח המודרניזציה והדמוקרטיה המאפיינים את המדינה (Cinamon, Habayib, & Ziv, 2016; Haj-Yahia & Lavee, 2018). עם קום המדינה נוצר מפגש בין הערבים לתרבות המערב, התעסוקה העירונית והחקלאות המודרנית ומפגש זה חולל שינויים בחברה הערבית בכלל ובמעמד האישה בפרט. החברה הערבית בישראל עברה, ועוברת כיום, שינויים מהותיים והחלה להתנתק בהדרגה מהמסורת ולאמץ את המנהגים המודרניים, במיוחד בקרב בני הדור הצעיר (Abbas & Mesch, 2015; Abu-Asbah, 2018).

מתבררות בחברה הערבית בישראל

השינויים שחווה החברה הערבית בישראל בשנים האחרונות אינם פוסחים על מתבררות בחברה זו, אלא משתקפים בחייהן במידה ניכרת. מתבררות ערביות נתונות לקונפליקטים שבין מסורתיות לחילוניות, בין תרבות המערב לערכי הדת והנורמות שהתחנכו עליהן (אבו-עסבה, 2007; איילון ושגיא, 2010). נאבר (Naber, 2005) מראה כי מצופה ממתבררות הערביות לא להפגין התנהגות פרובוקטיבית או מינית, לצאת מהבית לבדן, מחשש לבושה שיביאו על עצמן ועל משפחתן כאשר אחרים ידברו עליהן וגם כדי לא לפגוע בסיכוייהן להינשא (Fontes & Plummer, 2010). כ-20% מהנערות הערביות המטופלות ביחידות לקידום נוער, הן ממשפחות חד-הוריות שבהן רוב האימהות מועסקות בעבודות ניקיון ונעדרות מהבית שעות ארוכות. חלק מן הנערות המטופלות מאורסות (גרניאק, גבור, ארקין ורפאלי, 2004). האימהות יוזמות ומנתבות את הבנות לחיפוש אחר חתן (כאהן-סטרבצ'ינסקי, קונסטנטינוב וירוביץ, 2006). בין המטופלות שמצבן הסוציו-אקונומי נמוך יש גם נערות מאורסות. הן אינן יכולות לצאת ולבוא בלי ליווי הארוס. כל פעילות שהן משתתפות בה צריכה להיות באישורו וגם באישור ההורים (גרניאק ואחרים, 2004).

המיעוט הערבי מתאפיין במדדים סוציו-דמוגרפיים נמוכים יותר בהם רמת השכלה, רמת הכנסה ומקצוע בהשוואה לאוכלוסייה היהודית בישראל (חדאד חאגי-יחיא ורודניצקי, 2018; יכמוביץ-כהן, 2016). המחקרים המעטים שנערכו על נשים ערביות-בדואיות מעידים כי רבות מהן חיות בצל אלימות והיעדר מענה מצד המדינה. במחקר איכותני בקרב 33 נשים בדואיות נמצא כי רובן (89%) נטולות מקצוע וחסרות עבודה. הנשים תיארו חיים בנישואים פוליגאמיים שיצרו מצוקה ניכרת, בידוד והידרדרות במצבם הרגשי

והלימודי של ילדיהן. האלימות שתוארה החלה בגיל צעיר והייתה קשה וממושכת, כאשר מספר אנשים היו שותפים לפגיעה והנפגעת חשה תלות מוחלטת בפוגעים (אבו שארב, 2013). במחקר שבדק את הגדרת המושג "נערה במצוקה" בקרב נערות ערביות נמצא כי מצב המצוקה השכיח ביותר הוא בתחום הפגיעה במשפחה (55.3%). רק 6.8% מהנערות קשרו את המונח לפגיעה מינית או פיזית. כשליש מהנערות סברו כי נערה במצוקה היא זאת שאין לה למי לפנות בעת מצוקה (Azaiza, 2006).

פגיעה מינית בגיל ההתבגרות

פגיעה מינית בילדות ובהתבגרות היא שימוש בקטיין לסיפוק צרכיו של האחר, מטרת התוקף היא ניצול אלים של הקורבן (וטלמן, 2008; Rheingold et al., 2015). מבצעה עשויים להיות זרים או קרובי משפחה מדרגות למיניהן. מחקרים בארץ ובעולם מעידים על חומרת היקף התופעה. במחקר-על של 65 מחקרים ב-11 מדינות, נמצא שאחת מכל חמש נשים דיווחה על פגיעה מינית שהתרחשה לפני הגיעה לגיל 18 (Pereda et al., 2009). על פי נתוני איגוד מרכזי הסיוע, 90.05% מהפונים הן נשים או ילדות, כאשר 60.03% מהנפגעים הם קטינים. בבחינת מאפייני הפונים הקטינים, 27.6% מהפונים הם עד גיל 12 ו-32.7% מהפונים הם בני 13-18. בדרך כלל, הפוגע הוא בן משפחה (71.9%), או אדם מוכר, ידיד, שכן או חבר משפחה (17.9%) (איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ולנפגעי תקיפה מינית, 2017). בבחינת מאפייני הפגיעה בנוער בגילים 8-13, מעל שליש פנו בשל ניסיון אונס, אונס או מעשה סדום. השאר תיארו מעשה מגונה, הטרדה מינית, פגיעה מפרסום תמונות ומידע, תקיפה מינית קבוצתית, גילוי עריות וחשיפה לפורנוגרפיה. במחקר ארצי רב-היקף שנועד לבחון את תופעת הפגיעה בילדים בישראל, השתתפו ילדים ובני נוער, בני 12-17, 9,836 יהודים ו-2,199 ערבים (לב-ויזל ואיזיקוביץ', 2016). 18.7% דיווחו כי נפגעו מינית, מתוכם 40% ציינו שנפגעו פגיעה מינית שכללה מגע פיזי ו-80% מהנפגעים חוו פגיעה שאינה כוללת מגע פיזי (חשיפת מכוונת של איברים אינטימיים או הטרדה מינית מילולית). בנות דיווחו יותר על אירועים של מין בכפייה, בהשוואה לבנים. בכל הפגיעות המיניות הכוללות מגע פיזי, ילדים ובני נוער ערבים נפגעים יותר, בהשוואה ליהודים (Lev-Wiesel et al., 2018).

פגיעה מינית בילדות ובהתבגרות עשויה להביא לידי נזקים פסיכולוגיים מתמשכים. נמצא כי למשתנים כגון סוג הפגיעה, משך הפגיעה ותדירות יש השפעה על חומרת סימפטומים. בין ההשפעות השכיחות שיתכנו נמצאים דיכאון וחרדה, הערכה עצמית נמוכה, התנהגות אובדנית, הפרעות קוגניטיביות, הפרעות התנהגות, קשיי למידה, קשיים בין-אישיים ושימוש בחומרים ממכרים (Rheingold et al., 2015; Rudolph & Zimmer-Gembeck, 2018). נוסף על כך, אפשר לזהות גם חוסר אמון, התנהגויות של הרס עצמי וקורבנות מינית חוזרת (Van der Hart et al., 2006). ברונר, ארגמן וזילגמן (2004), טוענים כי חוויית הניצול המיני ותחושת חוסר האונים ואובדן השליטה במה שקרה, עלולים לגרום לכך שהתפתחות אישיותם תיפגע והם עשויים להשתמש שימוש מסיבי במנגנוני הגנה שיעזרו להם להיחלץ ולהתנתק מהמציאות הטראומטית. מחקרים מראים כי כמחצית מהילדים שחוו ניצול מיני עתידים לפתח הפרעה פוסט-טראומטית (בן אמיתי, 2007).

חאג'י-יחיא וטאמיס (Haj-Yahia & Tamish, 2001) טוענים, כי אחוז הילדים הערבים נפגעי פגיעה מינית דומה לאחוז הילדים שחוו פגיעה מינית בשאר החברות, בלי הבדל בין

שני המינים. ילדים שעברו פגיעה מינית סובלים כמו הילדים בחברות האחרות ממגוון בעיות פסיכולוגיות, כגון חרדות, פוביות, סיוטים, מחשבות אובדניות, התנהגויות אנטי-סוציאליות, מחשבות פרנואידיות, דיכאון, אגרסיביות ובעלי סיכוי גבוה יותר לעזוב את ביתם (Azaiza, 2006).

ילד שעובר פגיעה מינית ניצב לפני החלטה קשה על אודות גילוי האירוע. נמצא כי ילדים צעירים נטו פחות לדווח על פגיעה מינית בהשוואה לילדים בגיל בית הספר (Hershkovitz, 2006). במחקר אחר נמצא כי 68.2% מהילדים הנפגעים חשפו את הפגיעה לפני אדם אחר (איצקוביץ' ולב-ויזל, 2013). אחוז גבוה מהילדים דיווחו לקרוב משפחה או חבר ומעטים פנו לגורם מקצועי. בקרב מתבגרים, ככל שהפגיעה הייתה חמורה יותר, כך הם נטו יותר לדחות את הדיווח (Hershkovitz, 2006). פגיעה מינית עשויה לגרום לתחושת חוסר אמון בעצמי ובאחרים ולהימנעות מדיווח בשל פחד ואשמה מצד חברי המשפחה, כי לא יאמינו לו, יאשימו אותו באירוע או יבודדו אותו מהמשפחה (Abdulrehman & De Luca, 2001; Abu-Baker & Dwairy, 2003). במחקר שנערך על נערות בעולם הערבי בלבנון, גדה מערבית ותימן, 17% העידו כי לא ישתפו את ההורים או הרשויות, כיוון שהן חוששות לשמן בחברה ומחשש לתגובת הוריהן. 27% ממשתתפות המחקר לא הסכימו לענות על השאלה, בשל רגישות הנושא (Ouis, 2009).

עבודת יועצים חינוכיים עם מתבררות שחוו פגיעה מינית

הייעוץ החינוכי נועד לסייע לתלמיד כפרט, ולבית הספר כמערכת חברתית ארגונית, להגיע לתפקוד מיטבי ולמיצוי מרבי של יכולתם באווירה תומכת. מכוונתו המקצועית נוגעת לכלל אוכלוסיית התלמידים, מתוך ראיית השונות בצורכיהם ובמענה המובחן המתחייב משונות זו (ארהרד, 2014). תפקיד היועץ החינוכי הכרחי ביצירת התנאים המעודדים מערכות חינוך להשפיע במידה ניכרת על חיי התלמידים. עשייה ייעוצית אפקטיבית דורשת מהייעוץ החינוכי להרחיב את גבולות תפקידיו, את גבולות בית הספר, וכן את גבולות העצמי שלו ושל כלל הנפשות הפועלות, הן מורים, תלמידים ומורים, שיתוף נכון של שלושת משתנים אלה יכול להגביר במידה ניכרת את הסיכוי ליצירת שינוי (מור ולוריא, 2010).

עבודה עם נערות שחוו פגיעה מינית כרוכה במאמץ רגשי (מור ולוריא, 2010). אחד הדברים החשובים בעבודתו של היועץ עם נערות בסיכון שחוו פגיעה מינית, הוא פיתוח מודעות עצמית כלפי העמדות והתפיסות האישיות שלו כלפי הנערה הערבייה (Erickson & Al-Timimi, 2001). לכן עבודה עם מתבררות בחברה הערבית צריכה לגלות רגישות וערנות לקונפליקט זה. עבודה עם נערות בחברה הערבית דורשת שינוי והתאמה של מודלים להתערבות, גם כאשר מדובר במודל הנחשב יעיל עם אוכלוסיות אחרות (רסנר וזעירא, 2014). יש חשש מהתפתחות "תשישות חמלה", כטראומה עקיפה המתפתחת בתהליך מעורבותו של המטפל במצבי לחץ של המטופל (לבקוביץ וריקון, 2018, 2020). מחקר מראה כי אנשי מקצוע שעובדים בתחום הגנת הילד, ועיקר עבודתם עם ילדים שעברו פגיעה, חוו השפעות של עבודה זו על מצבם הנפשי ועל הערך העצמי שלהם, ועם השנים הם הושפעו נפשית וסבלו מפגיעה בערך העצמי שלהם (Anderson, 2000). מחקר שבחן את רמות השחיקה בקרב 533 יועצים חינוכיים בארה"ב מצא רמות בינוניות עד גבוהות (Butler & Constantine, 2005). עוד נמצא כי השפעת רמות תשישות החמלה על היועצים

החינוכיים נבעה ממספר התלמידים שחוו טראומה (Simpson & Starkey, 2006). ככל שהיועצים סייעו ליותר תלמידים שחוו אירועים טראומטיים, כך רמות תשיות החמלה היו גבוהות יותר.

עמדות אנשי חינוך בנושא פגיעות מיניות מגוונות ומשקפות את מכלול העמדות הקיים בקרב האוכלוסייה הרחבה. עמדות אלו של אנשי חינוך בחברה הערבית עשויות לגרום לקונפליקט פנימי בקרב המטפלים. מצד אחד חובתם החוקית לדווח על האירוע, ומצד אחר הם חשים כי עליהם לכבד את הנורמות והערכים החברתיים של החברה ולשמור על סודיות (לבקוביץ ווייר, 2019). נאטור ולזובסקי (2010) הדגישו את החובה לדווח על אירועים של פגיעה בילדים משום שהיא מיועדת לגרום להפסקה מיידית של הפגיעה, למנוע סיכון לקורבנות נוספים, ולהעניק טיפול לפוגעים ולנפגעים. יישום חובת הדיווח הוא משימה קשה עבור היועצים החינוכיים בחברות מסורתיות כמו החברה הערבית, שבה שמה הטוב של המשפחה וכבודה נחשבים לערך עליון והם ניצבים לפני דילמות מורכבות בעבודתם (נאטור ולזובסקי, 2010).

מטרת עבודה זו לבחון את חוויית ההתמודדות של יועצות חינוכיות בעבודתן עם מתבגרות שחוו פגיעה מינית בחברה הערבית. יש מחקרים שעוסקים בחוויית הפגיעה המינית ובהתמודדותם של אנשי מקצוע, אך למיטב ידיעתנו לא נמצאו מחקרים שעוסקים בחווייה האישית של היועצים החינוכיים בליווי מתבגרות שנפגעו מינית בחברה הערבית. מחקר זה יוכל להוסיף לספרות המחקרית את תפיסת היועצים בעבודתם, וישפוך אור על הרגשות, הקשיים והחסמים שחווים יועצים חינוכיים בהתמודדותם עם סוגיה זו.

שיטת המחקר

המחקר הנוכחי מבוסס על השיטה האיכותנית-פנומנולוגית, ואיסוף הנתונים התבצע באמצעות ראיונות עומק חצי מובנים כדי להבין את החוויה ודרכי התמודדות של יועצות המלוות מתבגרות בסיכון שחוו פגיעה מינית בחברה הערבית. הגישה הפנומנולוגית מאפשרת להבין את המשמעות שנותנים משתתפי המחקר לאירועים שהם מעורבים בהם והשפעותיהם בחייהם האישיים (Creswell & Poth, 2018).

במחקר זה השתתפו חמש עשרה יועצות חינוכיות מהמגזר הערבי בצפון הארץ, העובדות בבתי ספר על-יסודיים, שליוו מתבגרות בנות 14-18 שחוו פגיעה מינית בשנתיים האחרונות. היועצות החינוכיות שהשתתפו במחקר הן בגילי 26-40, עשר מהן נשואות וחמש רווקות, הוותק שלהן ביעוץ חינוכי נע בין שנתיים לשלוש עשרה שנים, שמונה מהן מוסלמיות ושבע נוצריות, תשע מתגוררות בכפרים ושש בערים. כל המשתתפות בעלות תואר שני ביעוץ החינוכי ממוסדות אקדמיים מוכרים בארץ. נעשה ניסיון לראיין יועצות חינוכיות שיעניקו תמונה מגוונת ומקיפה מבחינת מאפייני רקע. הדגימה בפועל נקבעה על פי שיטת "הרווייה התאורטית", עד השלב שבו לא נחשפו תמות ומשמעויות אחרות (Creswell & Poth, 2018). משתתפות המחקר קיבלו הסבר מקיף על המחקר, חתמו על טופס הסכמה מדעת ובוצעו ראיונות פנים אל פנים עם כל יועצת בנפרד במקום ובמועד הנוח עבורה (בתי ספר או בביתה) בפרטיות מלאה. הראיונות התקיימו בשפה הערבית, נמשכו כשעה, הוקלטו, תומללו ותורגמו לשפה העברית.

כלי מחקר

איסוף הנתונים האיכותניים במחקר זה נערך באמצעות ראיון עומק חצי-מובנה פנים אל פנים (in depth semi structured interview). הריאיון משמש אמצעי ללמידה ולהבנת חוויותיהן של הנשאלות, ונערך על בסיס מדריך ריאיון הכולל תחומי מפתח מהותיים אך הוא גמיש ומאפשר דיאלוג בין המראיין למראיינת וביטוי אישי בעל משמעות (Brinkmann & Kvale, 2015; Creswell & Poth, 2018). שאלות לדוגמה ממדריך הריאיון: מהי לדעתך פגיעה מינית? נסי להיזכר באירוע של מתבגרת שנפגעה מינית וליווית אותה כיועצת.

כיצד נודע לך על האירוע? איך הרגשת במפגש הראשון איתה? כיצד התנהגת?

לדעתך, למה מתבגרות אלו זקוקות מיועצות חינוכיות?

אם היית צריכה לייצג ליועצת חינוכית אחרת שמלווה נערה שנפגעה מינית בחברה הערבית, מה היית ממליצה לה?

ניתוח נתונים

הראיונות נותחו באמצעות ניתוח תמטי (thematic analysis) המאפשר לחוקר לזהות ולקודד תמות ודפוסים הנובעים מתוך הנתונים (Creswell & Poth, 2018). כל התמלולים נקראו וסומנו נושאים מרכזיים שעלו בראיונות ויצרו תתי-קטגוריות. בשלב הבא התבצע חיפוש לנושאים מקשרים וקיבוץ תתי-קטגוריות לקטגוריות משנה. בשלב האחרון אותרו התמות המרכזיות שמייצגות את עיקרי המחקר, מתוך חיפוש מתמיד אחר משמעויות הקושרות בין התמות למשמעויות המבדילות ביניהן.

ממצאי המחקר

ממצאי המחקר הנוכחי עלו שלוש תמות עיקריות:

התמה הראשונה, **"נותרתי בלי מילים"**: התמודדות יועצת חינוכיות בליווי מתבגרות שעברו פגיעה מינית בחברה הערבית, עוסקת בגילוי אירוע הפגיעה המינית, בתגובות הלם, זעזוע וחוסר אונים של היועצות. בפנייה לשירות הפסיכולוגי הן קיבלו תמיכה וסיוע, ומנגד הממונים עליהן בבית הספר ביקשו למזער ולהשתיק את האירוע.

התמה השנייה, **"את אשמה"**: חוויית ההתמודדות של יועצות בבתי ספר עם הורי מתבגרות שחו פגיעה מינית בחברה הערבית, עוסקת בקשיי היועצות בהתמודדות עם ההורים, ברצון ההורים לשמור על סודיות בשם כבוד המשפחה, למנוע דיווח לרשויות והאשמת המתבגרת באירוע הפגיעה.

התמה השלישית, **"לא רוצה שילדי יחו זאת"**: השפעת ליווי מתבגרות שחו פגיעה מינית על חייהן האישיים של יועצות חינוכיות בחברה הערבית, עוסקת בהשפעות האירוע על היועצות, תחושות תסכול, חוסר אונים ותחושות חרדה וחשש מפני פגיעה מינית בילדיהן. ניתוח הממצאים ילווה בציטוטים מהראיונות עם היועצות החינוכיות שהשתתפו במחקר. כל השמות הם שמות בדויים.

"נותרתי בלי מילים": התמודדות יועצת חינוכיות בליווי מתבגרות שעברו פגיעה מינית בחברה הערבית

היועצות החינוכיות במחקר תיארו תחושת הלם, הפתעה וטלטלה עם גילוי אירוע הפגיעה המינית שחוותה המתבגרת. רובן תיארו כי המתבגרת שיתפה אותן באירוע שקרה או שחבר מקבוצת השווים רמז כי יש אירוע שעליה לבחון. היועצות תיארו כי במפגש הראשוני עם המתבגרות הן חשו רגשות מעורבים של חוסר אונים, מבוכה, דחייה, אמפתיה וחוסר שליטה בנעשה. מקצתן חשו כי עליהן לתעד את המפגש אך חששו להיתפס כלא אמפתיות ומכילות, ואחרות תיארו כי ניסו להיזכר בתאוריות בתחום שלמדו בהכשרתן או בחובתן החוקית, אך חשו זעזוע ובהלה מעוצמת הסיפור. מספר יועצות תיארו כי הרגישו שהמתבגרות בוחנות אותן, את תגובתן, עד כמה היועצות יכולות להכיל את האירועים הקשים ואף הרגישו כי הפגיעה שתוארה הייתה חלקית וממוזערת לעומת חוויית המציאות הקשה שחוותה המתבגרת.

היא ישבה מולי, סיפרה על דוד שלה שנגע בה בכל חלקי הגוף... גם כשההורים היו בבית וישבו בסלון, ואני נבהלתי כל כך, ופתאום היא נראתה קטנה יותר ושבירית ורציתי לחבק אותה. היא אמרה שזה היה רק פעם או פעמיים, אבל הבנתי שזה כבר שנים ככה. לא היה לי מושג מה להגיד ומה לעשות.

היועצות החינוכיות תיארו כי מייד לאחר המפגש עם המתבגרת חיפשו תמיכה בקרב מדריכת השירות הפסיכולוגי ייעוצי (שפ"י), המפקחת על הייעוץ החינוכי והנהלת בית הספר. לעומת התמיכה שקיבלו בשפ"י, ברוב בתי הספר חשו היועצות תחושת בדידות, סכנה ואיום. המסר המרכזי היה כי עליהן להשתיק את האירוע שקרה, הן לא יזכו לתמיכה וכי יחסיהן עם ההנהלה עשויים אף להחריף. יועצת חינוכית תיארה תחושות תסכול, כעס ואכזבה:

הרבה פעמים אני אומרת לעצמי מה אני עושה כאן? למה בכלל למדתי ייעוץ? אם אני לא יכולה לעזור אפילו לה [למתבגרת] ומכריחים אותי לסגור את המקרה. אני רוצה לעזוב את הכול ולא לחזור.

יועצות אחרות הבינו כי הרצון במזעור האירוע ואי הדיווח לרשויות החוק נובע מתחושות פחד, ותיארו תחושות של איום ופחד על רקע פגיעה בכבוד המשפחה:

כולם מפחדים... המנהל מפחד, לא נותנים לנו ביטחון וחסינות כמו למשל עובדת הסוציאלית... אם אני מדווחת על מקרה מסוים של פגיעה מינית, יש סיכוי שהאנס עצמו או אחד מחברי המשפחה שלו יבואו ויירו עליי או על מנהל בית הספר... זה מאוד מפחיד... הרבה מורים עזבו את העבודה בבית הספר כי איימו עליהם... והאמת שגם אני דואגת על החיים שלי...

רוב היועצות תיארו כי המגע הטיפולי עם המתבגרות שחוו פגיעה מינית עורר רגשות חיוביים של חיבה, חמלה ודאגה. מקצתן הודו כי חשו העדר אמפתיה, מצוקה רגשית וכעס על המתבגרת. תגובות הריחוק גרמו לתחושת אשם והיועצות הסבירו כי הן נובעות בעיקר ממחסור בזמן ומתחושת איום וחרדה מהנושא, מחסור בידע ובקשיים בהתמודדות עם המשפחה. עוד עלו בראיונות תחושות תסכול קשות של היועצות מהחברה המסורתית שהן מתגוררות בה, ואשר באירועים של פגיעה מינית, לתפיסתן, אינה מאפשרת להן מענה מיטבי בעבור המתבגרות שנפגעו.

זה כמו להיות בשבי, אין לך הרבה אפשרות לשנות את החוקים. אני חייל בתוך כללי המשחק האלה. למדתי באוניברסיטה ואני יודעת שאפשר גם אחרת... עזרתי לה אבל הרגשתי שידיי היו כבולות. אין דבר קשה מזה.

"את אשמה": חוויית ההתמודדות של יועצות בבתי ספר עם הורי מתבגרות שחוו פגיעה מינית בחברה הערבית

בראיונות תיארו היועצות החינוכיות את הדיווח להורי המתבגרת על הפגיעה בבתי כקושי מרכזי. בכל הראיונות עלה הנושא התרבותי ובעיקר שמירת הסוד בכל מחיר, אין לחשוף את סודה של הנערה ואת דבר הפגיעה כדי לא לפגוע בכבוד המשפחה. היועצות החינוכיות תיארו כי חסם מהותי לדיווח לרשויות הוא החשש מתגובת בני המשפחה. היועצות חשו בקונפליקט, רובן הכירו את חוק הדיווח וידעו כי עליהן לדווח לרשויות הרווחה, אך בשל הנורמות החברתיות הן התקשו לעשות כן. כאשר לא דיווחו, היועצות תיארו תחושות אשמה, הן חשות כי שיתפו פעולה עם הפוגע ועם החברה שמאשימה את הנערה בעוול שנעשה לה. היועצות הדגישו את רצונן ליצור שינוי חברתי, אך נתקלו במציאות המרה שכופה עליהן התנהלות שלא על פי צו מצפונן וערכיהן.

החלק הקשה ביותר זה דיווח להורים... יש הורים שאינם מקבלים ומוכנים להרוג את הבת שלהם. בדרך כלל אני מתייעצת קודם עם פקידת הסעד אם לדווח או לא. ובמידה ומדווחים, ההורים לא בהכרח מוכנים לדווח למשטרה מאחר והם לא רוצים שיעשו להם בושות בכפר.

לדעת היועצות, ההורים בחברה הערבית רואים בבתם, הנערה שנפגעה, אשמה ולא קורבן. בעבודתן ביעוץ הן נאבקות עם מנהגי החברה ותרבותה. היועצות שיתפו בתחושות כאב ותסכול, והביעו את עמדתן כנשים בחברה הערבית המעוניינות ליצור שינוי ולהעלות מודעות לנושא. לדידן, החברה נותנת לגיטימציה לפגיעה מינית, במקום להכיל ולתמוך בנפגעת, הם דווקא נזופים בה ומאשימים אותה כי היא הסיבה למה שקרה לה וכי היא ראויה לפגיעה או שיש לה אחריות באירוע:

החלק הכי קשה זה לראות את הנערה הנפגעת מינית כאשמה... הם אומרים היא בטח לבשה משהו סקסי או עשתה לו כל מיני תנועות ורמזים בכדי למשוך אותו, הוא לא יכול להתאפק ביצרים ובדחפים שלו.

ברוב הראיונות בלט נושא עקרוני וחשוב, והוא "הבתולין של הנערה הערבייה". היועצות סיפרו בכאב כי רבים מההורים בחברה הערבית מתמקדים בבתולין של הנערה, בלי התחשבות ברגשותיה ובהבנת מורכבות הטראומה שעברה. קרום הבתולים של בתם מעיד על כבוד המשפחה. היועצות תיארו אירועים קשים ומטלטלים שהן חוו בשנים האחרונות במהלך עבודתן עם מתבגרות שעברו פגיעה מינית, שבהם הנערה שעברה פגיעה מינית הייתה אשמה בעיני ההורים, מאחר שאיבדה את בתוליה באירוע הפגיעה המינית ועמדה לפני סכנת חיים. היועצות התקשו לקבל את הלגיטימציה למונח "הרג בשם כבוד המשפחה". היועצות תיארו בכעס ובחוסר אונים דמויות גבריות חשובות במשפחות המתבגרת (אב, אחים) שהיו מעוניינים לבצע את הרצח כדי לשמור על כבוד המשפחה והנראות החברתית. ומנגד, את האנס מסתובב בלי פגע, מפני שעיקר תשומת הלב הוא בנערה האשמה (לדעת המשפחה). עוד תואר כי הגבר הופך לגיבור. לדברי היועצות, כך תואר גם האנס בעיני החברה וגם הגבר במשפחה שרוצח על רקע כבוד המשפחה ומסיר

את הבושה מעל משפחתו. שאדא מתארת פגישה סוערת עם אימה של מתבגרת שנפגעה מינית:

האימא קמה מהמקום שלה, נישקה את הרגליים שלי והתחננה לקחת את הבת שלה לרופאה לבדוק אם היא בתולה או לא... לא עניין אותה מה הן הרגשות של הבת שלה... מה קרה, מה לא קרה... מה שמעניין זה שהבת שלה תהיה בתולה... לא אישרה לדווח לרווחה וביקשה ממני לשמור את זה בסוד... ברגע שהאימא לא מאשרת לדווח אז אני לא מדווחת... אותה נערה מגיעה יום אחרי, בוכה ומספרת לי שאחותה הנשואה ואימא שלה לקחו אותה, פותחות את הרגליים שלה בכוח, ובודקות אם היא עדיין בתולה או לא!!!

היועצות שיתפו באירועים מורכבים שבהם חשו בעצמן קונפליקט פנימי בין התפיסות המסורתיות ובין התפיסות המודרניות. הן תהו עד כמה עליהן להיות נאמנות לתפיסות החברה, שהן חלק ממנה ועד כמה יש להן מרחב לדעתן האישית ולחובה החוקית. התחושות שעלו היו של בלבול וחוסר אונים, בעיקר כאשר חשו התנגשות עזה בלי יכולת לסייע ובלי מוצא. מספר יועצות תיארו אירועים שבהם הכריחו את המתבגרת להתחתן עם הגבר שפגע בה כדי לחפות על הבושה לכאורה שגרמה הנערה הנאנסת למשפחתה. הנערה נשארה בלי תמיכה ואף נדרשה לשלם מחיר כבד. אמאל מתארת בזעזוע:

הכריחו את הנערה להתחתן עם זה שאנס אותה בשביל כבוד המשפחה ובשביל שידוך טוב לאחים שלה. שלא ייפגע שמה של המשפחה... תדמיני לעצמך מישיהי תתחתן עם הגבר שאנס אותה... היא תשכב איתו כל יום, עם הגבר שאנס אותה...

"לא רוצה שילדי יחוו זאת": השפעת ליווי מתבגרות שחוו פגיעה מינית על חייהן האישיים של יועצות חינוכיות בחברה הערבית

היועצות החינוכיות תיארו כי ליווי המתבגרות שעברו פגיעה מינית גרם להן לעיסוק גם בחייהן הפרטיים. הן חשבו על האירועים שתיארה המתבגרת, חשו את תחושת הפגיעות, כאב וחוסר אונים שביטאה. כמה מהיועצות סיפרו כי לאורך זמן רב היו עסוקות באירוע, גם כאשר הוא הועבר לטיפול גורמים אחרים או כשהמתבגרת סיימה את לימודיה בבית הספר. יועצות אחרות סיפרו כי חלמו בלילה על המתבגרת ועל מעשי הפגיעה הקשים או חיפשו את דמותה גם מחוץ לכותלי בית ספר. רבאב תיארה:

חשבתי עליה [המתבגרת הנפגעת מינית] הרבה שעות, גם בזמן בית הספר וגם בשעות לאחר מכן. הייתי עם המשפחה שלי וחשבתי עליה. מי יכול לעשות דבר כזה לילדה?! ואיך אפשר לקבור את זה ככה. אלו קולות ששכחנו, אבל אצלי הם עדיין היו חיים.

עשר ממשותפות המחקר הן נשואות עם ילדים. הן תיארו כיצד ליווי מתבגרות שחוו פגיעה מינית השפיע עליהן והן חשו דאגות וחרדות לילדיהן. לאחר הטיפול באירוע הן חשו חוסר מוגנות וחוסר ביטחון כלפי ילדיהן ותחושה כי "לכל אחד זה יכול לקרות". רובן תיארו כי שוחחו עם ילדיהן על נושא המיניות והפגיעה המינית. אימהות לבנים חשו כי במידה שחלילה תקרה פגיעה בקרב ילדיהן, הן מבינות כי כלל לא תהיה לכך לגיטימציה חברתית. פאיידה תיארה:

למרות שאני לא רוצה לתת לילדים שלי לחיות את החרדה שלי... אני מנסה לא לתת להם להרגיש את הפחד שלי... אני מנסה להעביר להם את הדאגה בצורה בריאה... אני מרגישה שהאוכלוסייה שאני עובדת איתה חשופה לדברים

שהילדים שלי אינם חשופים להם... אך בכל זאת אני תמיד דואגת כי זה יכול לקרות אצל כולם...

רים מוסיפה כי יש סכנות גם במרחב המקוון והיא חוששת כי אינה בקיאה במרחב זה וחוששת כי בתה לא תשתף אותה במידה שתקרה פגיעה. התחושה העיקרית שעלתה היא כי לאחר ליווי המתבררות יש דאגות וחרדות לסכנות האפשריות שההורים אינם יודעים עליהן:

היום יש לי בת בכיתה ט'... זה מפחיד זה מפחיד... זה לא רק הרעיון של אונס... היום אנחנו חיים בעולם מסוכן, אם זה היה פגיעה מינית או אפילו פייסבוק, סנאפ, אינסטגרם... זה מפחיד... במיוחד כשיש לך בת בבית, זה מדאיג, משהו יכול להתחזות, להציע לה דברים... זה שם אותי במקום שזה יכול לקרות גם אצלי. אני דואגת מאוד לבת שלי, לילדים שלי, מאוד מפחיד אותי והלוואי והייתי יכולה להגיד בביטחון שברור שהיא תשתף אותי. היום כבר שום דבר לא נראה לי ברור.

דיון ומסקנות

המחקר הנוכחי בחן את חוויית ההתמודדות של יועצות בבתי ספר עם מתבררות שחוו פגיעה מינית בחברה הערבית. מממצאי המחקר עולה כי היועצות הגיבו על גילוי הפגיעה בתחושות הלם וכאב, וחיפשו תמיכה בקרב מדריכות השירות הפסיכולוגי הייעוצי ומנהלי בתי הספר. קושי ניכר בהתמודדות עם הורי המתבררות, שבדומה לתגובת המנהלים, ביקשו להשתיק את האירוע ולא לדווח לרשויות. היועצות החינוכיות תיארו כיצד ליוו המתבררת משפיע על חייהן האישיים וגורם לחשש וחרדה מפני פגיעה מינית בילדיהן.

יועצים חינוכיים נמצאים בעמדה ייחודית ומרכזית בזיהוי תופעת הפגיעה המינית והטיפול בה, עקב נוכחותם הניכרת בבתי הספר ועבודתם עם תלמידים, צוותים חינוכיים ואנשי קהילה (Hinkeleman & Bruno, 2008). במחקר הנוכחי נמצא כי היועצות נחשפו למעשי הפגיעה המינית של המתבררות באמצעות סיפורי המתבררות או דיווחים של קבוצת השווים אך לא מפנייתן הישירה של המתבררות. תגובתן הראשונית הייתה של הפתעה, הלם, זעזוע וחוסר אונים. היועצות תיארו כי חשו אי ודאות באשר לדרך פעולתן ותהו האם הפגיעה עדיין מתקיימת. המטרה העיקרית של התערבות אנשי הטיפול היא הפסקת הפגיעה והיא מוסברת באמצעות שני מודלים להתערבות בתופעת האלימות (יחזקאלי ואילון, 2013): 1. מודל השליטה, משמעו שימוש באמצעים חוקיים להתערבות; 2. מודל המטפל, המתמקד בהתערבות טיפולית הנשענת על שיחות, טיפול קבוצתי וכדומה. חובת הדיווח מצוינת בחוק העונשין ועוסקת בחובה חוקית חד-משמעית לדווח על כל התעללות בקטין או בחסר ישע. חובה זו מוטלת על כל אדם ועל בעלי מקצועות ספציפיים, ובהם אנשי חינוך שאחראים על קטין ומחויבים לדווח לפקיד הסעד או למשטרה על קיום יסוד סביר לחשוב כי נעשה דבר עבירה לקטין (דורון, 2013). במחקר הנוכחי רוב היועצות תיארו כי התלבטו באשר למודל השליטה, האם עליהן לדווח לרשויות. מחקרים מאמתים ממצאים כי אנשי חינוך מתקשים לדווח על חשדותיהם באשר לפגיעות מיניות, בשל חוסר ידע והבנה על אודות הפגיעה, חוסר ידע על אודות הליך הדיווח והזדהות יתר (Goldman & Padayachi, 2005; Kenny, 2004; Mathews, 2011;). במחקר שנעשה בערב הסעודית בקרב 3,777 אנשי חינוך,

רק 1.9% זיהו פגיעה והתעללות בקרב ילדים ומתבגרים (AlBuhairan, Inam, AlEissa, Noor, & Almuneef, 2011). במחקר ישראלי שבחן דילמות וחסימים בקרב אנשי חינוך על אודות דיווח מעשי אלימות במשפחה, נמצא כי החשש מתגובת ההורים ומתגובת ההנהלה היו בין הסיבות העיקריות לאי דיווח לרשויות (לבקוביץ ווייר, 2019). במחקר הנוכחי יועצות מעטות תיארו מפגשים מתמשכים עם התלמידה הנפגעת ובכך ייתכן שנשענו במידה פחותה על מודל המטפל. אפשר להסביר זאת בתחושת האיום והחרדה שהפגיעה מעלה בקרב המטפל והן בשל חשש מתגובות הסיבה (כגון מנהלי בתי הספר).

במחקר הנוכחי נמצא כי היועצות חשו תסכול מהחברה הגברית הפטריארכלית המסורתית שהן חיות בה, ושבאירועים של פגיעה מינית כובלת את ידיהן ואינה מאפשרת להן טיפול מיטבי במתבגרות שנפגעות. היועצות החינוכיות הביעו את תחושת הכאב והתסכול מחוסר שיתוף פעולה בינן להורי הנערות. רוב ההורים התקשו לקבל את המידע שבתם נפגעה מינית וראו בה כמי שהמיטה קלון על משפחתה. החברה הערבית מדגישה את התפקיד העיקרי של משפחה וחשיבות כבוד המשפחה, ונושאים הקשורים במיניות הם טאבו (Erickson & Al-Timimi, 2001; Elias, Alnabilsy, & Pagorek-Eshel, 2019; Haboush, 2007). אורח החיים המשותף של יהודים וערבים במקומות למיניהם (אקדמיה, תעסוקה), עשוי להחדיר דפוסי קשר כוללניים (אינקלוסיביים), שבהם אפשר לבחור לשמר מסורת ונורמות ובו בזמן לאמץ דעות של מסורות אחרות (אבורוכון, 2009). מצב זה עלול ליצור עימות בין עקרונות המסורת שעליה התחנכו היועצות ובין נורמות חדשות שייתכן שהן מאמצות.

פגיעה מינית היא טראומה, אירוע מציף המאיים על ההישרדות והאינטגרציה של העצמי ומלווה בחרדת כיליון (הרמן, 2007). לאחר פגיעה עשוי להתעורר מנגנון פיצול כהגנה מפני חרדה זו, כדרך הכרחית להתמודד עם סיטואציה שאינה יכולה להיות נסבלת בדרך אחרת. הפיצול מתחולל בין הפוגע הנתפס כבעל כוח ובין הנתפס כחסר כוח (הרמן, 2007). במחקר הנוכחי הדבר ניכר בתפיסת היועצות את הנפגעות בעמדה קורבנית מתמשכת, כנגד דמות הפוגע. נראה כי הן מפצלות גם בין משתנים אחרים: מנהלים והורים נתפסו כמשתנים שליליים מעכבים לעומת שפ"י הנתפסת כמקום תמיכה.

חשיפת הסוד על אודות אירוע הפגיעה המינית הוא תהליך מורכב בעבור המתבגרת, בפרט בחברה הערבית. נמצא במחקר כי לאחר החשיפה רוב ההורים הטיחו האשמות בנערה כי הפקירה עצמה לאחרים, ביטאו כעס כלפיה, וכמה מהם התקשו לתת לה מענה רגשי והעבירו מסר כי היא האחראית למעשה הפגיעה המינית (Fontes, 2007). תגובה זו עשויה לעורר רגשות אשמה, בושה, בדידות ולהחריף את המצוקה הרגשית של הנערה (Gilligan & Akhtar, 2006). עמדות של האשמת הקורבן מזינות את הסטיגמה והבושה, ומאפשרות לבני המשפחה להרחיק מעצמם את תופעת הפגיעה המינית. ייתכן שבכך ההורים מגוננים על עצמם כדי שלהם או לשאר ילדיהם לא יקרה אירוע דומה (Chapin & Coleman, 2017). מבעד לקולן של היועצות אפשר לשמוע גם את חשש הנערות מאיבוד תמיכת ההורים, אך גם את בני המשפחה החוששים מפירוק התא המשפחתי ומנידוי חברתי. גם הנפגעת וגם בני משפחתה חשים כאב, אובדן שליטה ואובדן כבוד (שלומי וציונית, 2015). מחקרים מאמתים כי תגובות הורים על מעשי פגיעה מינית בקרב ילדיהם בחברה הערבית מתבטאות באי דיווח לרשויות וטיפול בתוך המשפחה המורחבת (Abu-Baker, 2006).

2013). לעיתים מפני שלערביי ישראל יש חוסר אמון ברשויות האכיפה והרווחה של המדינה (דיאב וסנדלר-לף, 2011; Al-Krenawi, 2009).

היועצות החינוכיות במחקר זה תיארו את הפגיעה הכפולה של המתבררות שנפגעו מינית. המתבררת אינה זוכה להבנה, עידוד והגנה בשל מיקומה הנחות במבנה החברתי ובהיררכיה המשפחתית. נוסף על כך, פרסום הפגיעה ברבים עשוי לגרום למתבררות ובני משפחתן רצח אופי ותגובות חברתיות קשות (Abu-Baker & Dwairy, 2003). משנתפסת הנערה כמי ששברה את מחסום הצניעות, היא עשויה לאבד את ההגנה ואף להיות בסכנת חיים. כבוד זה עניינו רווחת הקבוצה ולא רווחת האישה הבודדת. לעיתים עליהן לשאת במחיר ולשתף פעולה עם הסוד, להמשיך ולהסתיר את דבר הפגיעה, זהות הפוגע או להינשא לפוגע (Hershkovitz, Horowitz, & Lamb, 2005; Sorsoli, Kia-Keating, & Grossman, 2008). על פי מחקר שעשתה עמותת נשים נגד אלימות בנושא תקיפות מיניות בחברה הפלסטינית בישראל, 74% מהנשאלים תמכו בפנייה לעמותות סיוע, אך רק 3.19% מהפניות למרכז הסיוע הגיעו בסופו של דבר לידיעת המשטרה (ע'אנס, 2005). במחקר השוואתי שבחן בקשה לעזרה בקרב מתבררים במעשי פגיעה והתעללות, רק שליש מהמתבררים הערבים טענו שיפנו לבקשת עזרה ורק 11% מתוכם יפנו לסיוע רגשי (Guterman, Haj-Yahia, Vorhies, Ismayilova, & Leshem, 2010).

היועצות תיארו חוויה אישית של השתקה בידי מנהלי בית הספר והורי המתבררות. באנלוגיה לחוויית הפגיעה שתוארה לנפגעות, הן חשו שביות, חסרות פנים וקול, נטולות כוחות וחסרות אוניס. מחקר שבחן סיוע של עובדים סוציאליים לנפגעי אלימות בחברה הערבית נמצא כי כמחצית מהם חשו שהם מתקשים להעניק סיוע עקב קונפליקטים תרבותיים (Abu-Saleh, 2012). מבחינת היועצות, התוצאה היא השתקת הנפגעות, השתקת המסייע ומניעת מענה מיטבי למתבררות שנפגעו מינית (ניגים-אכתיאלת, בן רבי וסבו-לאל, 2018; Fontes, 2007; Shalhoub-Kevorkian, 2005).

מממצאי המחקר עולה כי מרבית היועצות החינוכיות נטו להזדהות עם כאב המתבררות הנפגעות. כל מיני תאורטיקנים דנו בתופעת ההעברה הנגדית: מפרויד שראה בה את תגובתו של המטפל להעברה מצד המטופל, תגובה שנובעת מקונפליקט שאינו פתור או מעובד ומתרחש בלא מודע ויש להימנע ממנה, ועד הגישה ההתייחסותית שרואה בהעברה נגדית כלי טיפולי מהותי ומדגישה את מערכת היחסים ההדדית בין יחסי המטפל למטופל (Ben-Asher & Koren, 2002; Hayes, 2004). הרמן (2007) מתארת תופעה של "העברת נגד טראומטית". בנסיבות אלו עשויים מטפלים לחוות את האזנה לסיפורו של הנפגע במידה טראומטית.

העברה והעברה נגדית הן דרך המלך להבנת התקשורת הלא מודעת עם הנפגעת ומצד אחר אבן נגף לשמירת הקשר הטיפולי (לוי, 2006). במחקר נמצא כי כמה מהיועצות התקשו להעניק תמיכה למתבררות, חיפשו אנשי צוות אחרים להעביר אותן לטיפולם וחשו אשמה על הטיפול שהעניקו. הטיפול בנפגעות פגיעה מינית עשוי לאתגר את הגבולות הטיפוליים. הגבולות שנפרצו בחיי המטופלות מקשים עליהן לתת אמון ויחסים בין-אישיים עשויים להיחווים פוגעניים וחסרי גבולות (איציק ונברו, 2018; Lahav, Seligman, & Solomon, 2017). הטראומה מקבעת דפוסים והתנהגות, והנפגעות נוטות להגיב ולהתנהל מתוך הטראומה ומתקשות לפרוץ אל העולם החיצוני. רבות מהן מגיעות לטיפול עם חוויות בלתי מאורגנות, דיסאסוציאציה כמנגנון הגנה ושימוש במנגנוני הגנה של פיצול, הזדהות

השלכתית ו-acting out (בר חיים, 2011). גם מטפלים שמאזינים לסיפורים הקשים, עשויים לחוש הצפה רגשית ולהגיב תגובה שתשפיע על הברית הטיפולית בין המטפל למטופל. המטפלים צריכים להתמודד עם שחזור רכיבי הטראומה בתוך יחסי הטיפול ולהיות ערים לתגובות ההעברה מצד המטופלים ולנהל ביעילות את תגובות ההעברה הנגדית מצידם.

עוד דפוס שבלט במחקר היה של הורה מציל, בעל כוח ואומניפוטנטי וילד הזקוק לתלות והושעה מפני הסבל. רוב היועצות החינוכיות במחקר הביעו רצון לסייע ולתמוך במתבגרות הנפגעות, באופן שמצטייר כמנוגד לחוויה שתוארה עם ההורים והמנהלים, ואפשר לראות בכך ביטוי לפנטזיית הצלה. פנטזיית הצלה היא נטייה פנימית, לרוב של אנשי טיפול, לראות את פועלם כנובע ממקור אלטרואיסטי, להפריז בהערכת יכולתם "לרפא" את הזולת ולאמץ יחס דמוני כלפי אנשים אחרים שנתפסים כ"אשמים" במצב (Berman, 2003).

משתתפות המחקר תיארו כיצד ליווי המתבגרות שחוו פגיעה מינית משפיע על חייהן האישיים. היועצות תיארו תחושות של מתח, חרדה ומצוקה רגשית ובעיקר חשש לפגיעה מינית בילדיהן. במחקר זה ניכר כי ליווי היועצות ומעשה הפגיעה המיני הדהד אל תוך מערך חייהן בעיקר מבחינה רגשית, אך גם מבחינה התנהגותית. חלק מהיועצות ניסו להתמודד עם החרדה והדאגות באמצעות שיחה עם ילדיהן וכמה מהן העדיפו להתרחק מהנושא המאיים. המושג תשישות חמלה (compassion fatigue), היא תופעה המתארת נוכחות תסמינים פוסט-טראומטיים בקרב מטפלים, הקשורה בראש ובראשונה למעורבות יתר בחוויות התלמידים (Figley, 1995). מחקרים בקרב יועצים חינוכיים מראים כיצד נמצאו רמות גבוהות של תשישות חמלה, טראומה משנית ושחיקה (לבקוביץ וריקון, 2018, 2020; Lawson, 2007; Simpson & Starkey, 2006). נראה במחקר כי אף שהחשיפה הישירה לטראומה הייתה בקרב המתבגרות, היועצות החינוכיות תיארו מחשבות חודרניות באמצעות חלומות וסייטים על הפגיעה, תחושות מצוקה וזיכרונות מכאיבים של אירוע הפגיעה המינית הטראומטי שתואר ליועצות. כמה מהיועצות תיארו היבטים של הימנעות, בעיקר מטיפול במתבגרת שנפגעה מינית. לא תוארו היבטים לעוררות יתר במחקר. העבודה השוטפת של היועצות טומנת בחובה מצבי דחק וקשיים רבים. יש עדויות מחקריות לכך שחשיפת היועצות למצבי אלימות, פגיעה והתעללות עשויה לפגוע בתפקודן, בשביעות רצוןן וברוחה הנפשית והבריאותית שלהן (Bryant & Constantine, 2006; Culbreth, Scarborough, Banks-Johnson, & Solomon, 2005; Lambie, 2006).

מגבלות המחקר

למרות חשיבותו של המחקר אי אפשר להתעלם מכמה מגבלות. הראשונה נעוצה בכך שנושא המחקר רגיש ולפיכך ייתכן שקיימת הטיה הקשורה בבחירת המשתתפות במדגם מכוון. מכאן שיועצות חינוכיות המתמודדות בדרך אחרת עם תופעת הפגיעה המינית נחשפות פחות. כמו כן לא בחנו האם היועצות עצמן חוו פגיעה מינית בעברן. נוסף על כך, המדגם קטן ומוגבל מבחינת מאפייני הרקע של משתתפיו. מגבלה אחרת היא באופיו הרטרוספקטיבי של המחקר המתאר חוויות של יועצות חינוכיות שליוו מתבגרות שנפגעו

מינית בשנתיים האחרונות. ייתכן שמחקר אורך העוקב אחר יועצות לאורך שנים היה יכול לספק עוד מידע בזמן אמת על התמודדותן לאורך הזמן בחוויית תופעה זו.

המלצות יישומיות

למחקר הנוכחי כמה השלכות יישומיות לאנשי חינוך וטיפול העובדים עם מתבררות נפגעות פגיעה מינית בחברה הערבית. ההיקף הנרחב של הפגיעות מעלה את הצורך להפעיל התערבויות שיעלו את המודעות בקרב מתבגרים, הורים ואנשי חינוך לתופעה, למאפייניה ולאפשרויות הטיפול. מאחר שחלק מהחברה הערבית התחנך על נורמות של השתקת פגיעות מיניות, מומלץ כי היועצים החינוכיים בשיתוף אנשי קהילה יעלו את הנושא למודעות הציבורית, יפתחו מענים ותוכניות התערבות ייחודיים לאוכלוסייה זו ויפעלו למען מתן שירותים חברתיים לטיפול בתופעה. מומלץ כי יועצים חינוכיים יתמקדו בעולמה התרבותי-דתי של המתבגרת. יש לבחון את האמונה הדתית של בני המשפחה ובכך ליצור אומן ולטעת בהם תחושה כי הם יכולים להתמודד עם המשבר באמצעות דוגמאות מהעולם הדתי (שלומי וציונית, 2015).

המחקר עומד על חשיבות הכשרת יועצות חינוכיות לקבל כלים להתמודדות עם מצבי דחק מורכבים אלו, התמודדות עם סוגיות תרבותיות ועם הכרת חוק הדיווח והליך הדיווח בבית הספר. נוסף על כך, יש צורך במתן תמיכה מתמשכת לאנשי חינוך וטיפול המסייעים לנערות שחוו פגיעה מינית ועבודה בצוות רב-מקצועי. מומלץ מחקר המשך באוכלוסיות נרחבות יותר ובמתודולוגיות שונות שיבחנו את המתבררות שחוו פגיעה מינית, בני משפחתן ואנשי חינוך אחרים תוך בחינת סוגיות תרבותיות ייחודיות בחברה הערבית (המורכבת ממגוון תתי-קבוצות ודתות). זאת תוך בחינת משתנים, כגון מגדר הנפגעת, גיל, מוצא, תרבות המטפל, קרבה לפוגע, משך הפגיעה ועוד. כמו כן מומלץ פיתוח דרכי התערבות מותאמות לתרבות המשולבות במחקרי הערכה.

רשימת מקורות

אבו שארב, א' (2013). **קשר השתיקה: אלימות במשפחה נגד נשים ערביות-בדואיות בנגב**. תל-אביב: איתך – משפטניות למען צדק חברתי.

אבו-עסבה, ח' (2007). **החינוך הערבי בישראל: דילמות של מיעוט לאומי**. ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות.

אבורוכו, ס' (2009). עמדות מתבגרים כלפי רצח נשים על רקע טיעון חילול כבוד המשפחה. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 30, 37-55.

איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ולנפגעי תקיפה מינית. (2017). **דו"ח שנתי 2017: הנזקים הסמויים מן העין-השלכות כלכליות ובריאותיות של פגיעה מינית**. אוהזר מתוך <https://www.1202.org.il/centers-union/publications/reports/533-annual-report-2017>

איילון, א' ושגיא, ש' (2010). דפוסי תרבות בקרב מתבגרים פלסטינים אזרחי ישראל: ההיבט המגדרי. בתוך ס' אבו-רביעה-קווידר וני' וינר-לוי (עורכות), **נשים פלסטיניות בישראל: זהות, יחסי כוח**

- והתמודדות** (עמ' 55-73). ירושלים: מכון ון-ליר. אוחר מתוך <http://www.midgam.com/cv/Ayalon%20&%20Sagy%202008.pdf>
- איציק, מ' ונברו, נ' (2018). המלכודת שבגבול – גבולות בטיפול בשורדות פגיעות מיניות ומלכודות אפשריות למטפלים. **פסיכואקטואליה, ינואר**, 35-41.
- איצקוביץ, צ' ולב-ויזל, ר' (2013). **התעללות, הזנחה ואלימות כלפי ילדים ובני נוער בישראל: בין שכיחות לדיווח. אפידמיולוגיה של התעללות בילדים בקרב ילדים בישראל**. אוחר מתוך <http://www.knesset.gov.il/committees/heb/material/data/yeled2013-11-12.doc>
- ארהרד, ר' (2014). **ייעוץ חינוכי: מקצוע מחפש זהות**. תל-אביב: מכון מופ"ת.
- בן אמיתי, ג' (2007). השלכות נפשיות של פגיעה מינית. **פסיכולוגיה עברית**. אוחר מתוך <https://www.hebpsy.net/articles.asp?id=1380>
- בר חיים, נ' (2011). מציאות ותעתוע ביחסי העברה והעברה נגדית בטיפול בניצולי טראומה מינית. **פסיכולוגיה עברית**. אוחר מתוך <https://www.hebpsy.net/articles.asp?id=2672>
- ברונר, ג', ארגמן, ר' וזליגמן, צ' (2004). מיניות וטיפול בתחום המיני בנפגעי גילוי עריות. בתוך צ' זליגמן וז' סלומון (עורכות), **הסוד ושברו: סוגיות בגילוי עריות** (עמ' 349-371). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- גרניאק, מ', גיבור, נ', ארקין, נ' ורפאלי, נ' (2004). עבודה עם נערות בקידום נוער. **מניתוק לשילוב**, 12, 27-46.
- דורון, י' (2013). **חובת הדיווח בישראל**. ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים – אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה.
- דיאב, ס' וסנדלר-לף, א' (2011). **בריאות הנפש ונפגעי נפש בחברה הערבית בישראל: תמונת מצב על אזור המשולש** (י' שחק וג' עירון-בהר, עורכות). ירושלים: ג'וינט ישראל.
- הרמן, ג'יל (2007). **טראומה והחלמה** (ע' זילבר, מתרגמת). תל-אביב: עם עובד.
- וטלמן, ד' (2008). ניצול מיני בילדות והשלכותיו על אינטימיות ומיניות בבגרות. בתוך י' קיס, י' בר-זוהר, ולי' עדן (עורכים), **קרבתנות: אכיפת החוק, מין וחברה** (עמ' 246-264). תל-אביב: מסדה.
- חאגי יחיא, מ' (2005). על האופי הפטריארכלי של החברה, אי-שוויון בין נשים לגברים ואלימות נגד נשים במשפחה: המקרה של החברה הפלסטינית. **עדאלה**, 20. אוחר מתוך <https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/newsletter/heb/nov05/fet.pdf>
- חדאד חאגי-יחיא, נ' ורודניצקי, א' (2018). שינויים לאורך ה-70: התבוננות התפתחותית באתגרים חברתיים: מערכת החינוך הערבי בישראל: תמונת מצב ואתגרי העתיד. **עט השדה**, 19, 21-35.
- ח'טיב, מ' ואיזקוביץ, ר' (2012). יחסים אינטימיים, זוגיות ונישואין בקרב צעירים ערבים בישראל. **מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית**, 35, 210-266.

- חימאיסי, ר' (עורך). (2009). **החברה הערבית בישראל 3: אוכלוסייה, חברה, כלכלה**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.
- יחזקאלי, ר' ואיילון, ל' (2013). אלימות אינטימית בקרב נשים זקנות וצעירות לפי תפיסתם של עובדים סוציאליים. **גרנטולוגיה וגריאטריה**, 40(4), 43-63.
- יכמוביץ-כהן, נ' (2016). **נערות וצעירות בסיכון בחברה הערבית והמענים הניתנים להן**. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- כאהן-סטרבצ'ינסקי, פ', קונסטנטינוב, צ' ויורוביץ, ל' (2006). **נערות בישראל: ניתוח מידע ממחקרים נבחרים**. ירושלים: מאיירס-גיוינט-מכון ברוקדייל.
- כרכבי-סבאח, מ' (2017). נישואין הומוגמיים בהשכלה בקרב האוכלוסייה הערבית-פלסטינית בישראל. **סוציולוגיה ישראלית**, 19(1), 92-119.
- לב-ויזל, ר' ואיזיקוביץ, צ' (2016). **אלימות כלפי ילדים ובני נוער בישראל בין שכיחות לדיווח: גורמים מעודדים מול גורמים מעכבים דיווח** (דו"ח מחקר). חיפה: אוניברסיטת חיפה.
- לבקוביץ, ע' וייר, ע' (2019). חובת דיווח על אלימות פיזית של הורים כלפי ילדיהם: דילמות בקרב מחנכות. **זמן חינוך**, 5, 25-48.
- לבקוביץ, ע' וריקון, צ' (2018). כולנו זקוקים לחסד: "תשישות חמלה" בקרב אנשי חינוך. **דברים**, 11, 47-63.
- לבקוביץ, ע' וריקון, צ' (2019). תשישות חמלה ומצוקה רגשית בקרב יועצות חינוכיים. **הייעוץ החינוכי, כא**, 175-194.
- לבקוביץ, ע' וריקון, צ' (2020). תופעת תשישות החמלה בקרב מורים במערכת החינוך בישראל. **רב-גוונים: מחקר ושיח**, 19, 181-199.
- לוי, ר' (2006). סוגיות ייחודיות בעבודה טיפולית עם קבוצת גברים שעברו תקיפה מינית. **מקבץ**, 11(1), 55-77.
- מור, פ' ולוריא, א' (2010). **כוחו של היועץ החינוכי: בית ספר כסביבה חינוכית מגדלת**. ירושלים: אשלים.
- מלר, ט' (2017). **שוליות מרובה: אימהות יחידניות בחברה הפלסטינית בישראל**. תל-אביב: רסלינג.
- נאטור, נ' ולזובסקי, ר' (2010). חובת הדיווח על מקרים של התעללות מינית בילדים – עמדות של יועצים חינוכיים במגזר הערבי. **הייעוץ חינוכי, טז**, 69-89.
- ניגם-אכתילאת, פ', בן רבי, ד' וסבו-לאל, ר' (2018). **עקרונות עבודה והתערבות המותאמים לחברה הערבית בשירותי רווחה וטיפול בישראל** (דו"ח מחקר). ירושלים: מכון מאיירס-גיוינט-ברוקדייל.
- ע'אנם, ה' (2005). **עמדות בנוגע למעמדה והזכויותיה של האישה הפלסטינית בישראל**. נצרת: עמותת נשים נגד אלימות.
- ראובן, יי ובן דוד, ש' (2016). השתייכות אתנית, רמת דתיות וסגנונות של הפעלת סמכות בקרב מדריכים חינוכיים במוסדות תקון לנוער. **מגמות**, 50(2), 190-213.
- רודניצקי, א' (2014). **הערבים אזרחי ישראל בפתח המאה העשרים ואחת**. תל-אביב: המכון למחקרי ביטחון לאומי.

רסנר, נ' וזעירא, ע' (2014). **נערות במצבי מצוקה קשים: סקירת ספרות**. ירושלים: מכון חרוב.

שלומי, ט' וציונית, י' (2015). המסע אחר הכבוד האבוד: על רגישות תרבותית בטיפול בילדים שנפגעו מינית בחברה הבדווית: ריאיון עם רוקיה מרזוק אבו-רקייק על אופן הטיפול המתבקש בילדים שנפגעו מינית בחברה הבדווית. **נקודת מפגש**, 9, 17-22.

Abbas, R., & Mesch, G. S. (2015). Cultural values and Facebook use among Palestinian youth in Israel. *Computers in Human Behavior*, 48, 644-653. doi:10.1016/j.chb.2015.02.031

Abdulrehman, R. Y., & De Luca, R. V. (2001). The implications of childhood sexual abuse on adult social behavior. *Journal of Family Violence*, 16(2), 193-203. doi:10.1023/A:1011163020212

Abu-Asbah, K. (2018). Intergenerational gaps in digital understanding and skills in Palestinian society in Israel. *Education and Information Technologies*, 23(6), 2991-3006. doi:10.1007/s10639-018-9755-x

Abu-Baker, K. (2006). *Alisaat aljinsiya ded alatfal fi almujtama' ala'arabi: Almushkila uala'ilaj* [Child sexual abuse in Arab society: The problem and its therapy]. Shfar'am, Israel: Ministry of Welfare, Ashalim, & Beit Alhanan.

Abu-Baker, K. (2013). Arab parents' reactions to child sexual abuse: A review of clinical records. *Journal of Child Sexual Abuse*, 22(1), 52-71. doi:10.1080/10538712.2013.744378

Abu-Baker, K., & Dwairy, M. (2003). Cultural norms versus state law in treating incest: A suggested model for Arab families. *Child Abuse & Neglect*, 27(1), 109-123. doi:10.1016/S0145-2134(02)00505-7

Abu-Saleh, A. (2012). Understanding and analysis of the phenomenon of sexual violence towards Palestinian girls based on the perception of the aid centers. In A. Tuma-Sliman, H., Abu-Baker, H. Ganaim, & H. Asbaniuli (Eds.), *Derasat 5, Palestinian Women in Israel between Reality and Research, Nazareth, Derasat* (Arabic).

AlBuhairan, F. S., Inam, S. S., AlEissa, M. A., Noor, I. K., & Almuneef, M. A. (2011). Self-reported awareness of child maltreatment among school professionals in Saudi Arabia: Impact of CRC ratification. *Child Abuse & Neglect*, 35(12), 1032-1036. doi:10.1016/j.chiabu.2011.10.002

Al-Krenawi, A. (2009). The epidemiology of mental health disorders among Arabs in Israel. In I. Levav (Ed.), *Psychiatric and behavioral disorders in Israel:*

- From epidemiology to mental health action* (pp. 75-87). Jerusalem: Gefen Pub. House.
- Anderson, D. G. (2000). Coping strategies and burnout among veteran child protection workers. *Child Abuse & Neglect*, 24(6), 839-848. doi:10.1016/s0145-2134(00)00143-5
- Arar, K. (2014a). Deputy-principals in Arab schools in Israel: An era of reform. *International Journal of Educational Management*, 28(1), 96-113. doi:10.1108/IJEM-01-2012-0003
- Arar, K. (2014b). Female supervisors of Arab school education in Israel. *Gender and Education*, 26(4), 414-431. doi:10.1080/09540253.2014.930423
- Azaiza, F. (2006). Adolescent girls in distress: Views from Arab female adolescents living in Israel. *International Social Work*, 49(2), 188-197. doi:10.1177/0020872806061234
- Ben-Asher, S., & Koren, B. (2002). Internal sonar meeting of dance movement: Therapist with injured memory cohesion. *American Journal of Dance Therapy*, 24(1), 27-44.
- Berman, E. (2003). Ferenczi, rescue and utopia. *American Imago*, 60(4), 429-444. doi:10.1353/aim.2004.0001
- Brinkmann, S., & Kvale, S. (2015). *Interviews: Learning the craft of qualitative research interviewing* (3rd ed.). Los Angeles, California: Sage.
- Bryant, R. M., & Constantine, M. G. (2006). Multiple role balance, job satisfaction, and life satisfaction in women school counselors. *Professional School Counseling*, 9(4), 265-271. doi:10.1177/2156759X0500900403
- Butler, S. K., & Constantine, M. G. (2005). Collective self-esteem and burnout in professional school counselors. *Professional School Counseling*, 9(1), 55-62. doi:10.1177/2156759X0500900107
- Chapin, J., & Coleman, G. (2017). Children and adolescent victim blaming. *Peace and Conflict*, 23(4), 438-440. doi:10.1037/pac0000282
- Cinamon, R. G., Habayib, H., & Ziv, M. (2016). The conception of work and higher education among Israeli Arab women. *International Journal of Educational Research*, 76, 129-140. doi:10.1016/j.ijer.2015.04.004
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry research methods: Choosing among five approaches*. (4th ed.). Los Angeles, California: Sage.
- Culbreth, J. R., Scarborough, J. L., Banks-Johnson, A., & Solomon, S. (2005). Role stress among practicing school counselors. *Counselor Education and Supervision*, 45(1), 58-71. doi:10.1002/j.1556-6978.2005.tb00130.x

- Elias, H., Alnabilsy, R., & Pagorek-Eshel, S. (2019). Barriers to receiving support among young Arab women in Israel who have been abused in childhood. *The British Journal of Social Work, 49*(8), 2073-2091. doi:10.1093/bjsw/bcz007
- Erickson, C. D., & Al-Timimi, A. R. (2001). Providing mental health services to Arab Americans: Recommendations and considerations. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 7*(4), 308-327. doi:10.1037/1099-9809.7.4.308
- Figley, C. R. (1995). Compassion fatigue: Toward a new understanding of the costs of caring. In B. H. Stamm (Ed.), *Secondary traumatic stress: Self-care issues for clinicians, researchers, and educators* (pp. 3-28). Baltimore, MD: The Sidran Press.
- Fontes, L. A. (2007). Sin Vergüenza: Addressing shame with Latino victims of child sexual abuse and their families. *Journal of Child Sexual Abuse, 16*(1), 61-83. doi:10.1300/J070v16n01_04
- Fontes, L. A., & Plummer, C. (2010). Cultural issues in disclosures of child sexual abuse. *Journal of Child Sexual Abuse, 19*(5), 491-518. doi:10.1080/10538712.2010.512520
- Gilligan, P. A., & Akhtar, S. (2006). Cultural barriers to the disclosure of child sexual abuse in Asian communities: Listening to what women say. *British Journal of Social Work, 36*(8), 1361-1377. doi:10.1093/bjsw/bch309
- Goldman, J. D. G., & Padayachi, U. K. (2005). Child sexual abuse reporting behavior by school counsellors and their need for further education. *Health Education Journal, 64*(4), 302-322. doi:10.1177/001789690506400403
- Guterman, N. B., Haj-Yahia, M. M., Vorhies, V., Ismayilova, L., & Leshem, B. (2010). Help-seeking and internal obstacles to receiving support in the wake of community violence exposure: The case of Arab and Jewish adolescents in Israel. *Journal of Child and Family Studies, 19*(6), 687-696. doi:10.1007/s10826-010-9355-x
- Haboush, K. L. (2007). Working with Arab American families: Culturally competent practice for school psychologists. *Psychology in the Schools, 44*(2), 183-198.
- Haboush, K. L., & Alyan, H. (2013). "Who can you tell?" Features of Arab culture that influence conceptualization and treatment of childhood sexual abuse. *Journal of Child Sexual Abuse, 22*(5), 499-518. doi:10.1080/10538712.2013.800935

- Haj-Yahia, M. M. (2005). Can people's patriarchal ideology predict their beliefs about wife abuse? The case of Jordanian men. *Journal of Community Psychology*, 33(5), 545-567. doi:10.1002/jcop.20068
- Haj-Yahia, M. M., & Tamish, S. (2001). The rates of child sexual abuse and its psychological consequences as revealed by a study among Palestinian university students. *Child Abuse & Neglect*, 25(10), 1303-1327. doi:10.1016/s0145-2134(01)00277-0
- Haj-Yahia, N., & Lavee, Y. (2018). Division of labor and decision-making in Arab families in Israel: Processes of change and preservation. *Marriage & Family Review*, 54(1), 15-33. doi:10.1080/01494929.2017.1283384
- Hayes, A. J. (2004). The inner world of the psychotherapist: A program of research on countertransference. *Psychotherapy Research* 14(1), 21-36. doi:10.1093/ptr/kph002
- Hershkowitz, I. (2006). Delayed disclosure of alleged child abuse victims in Israel. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(4), 444-450. doi:10.1037/0002-9432.76.4.444
- Hershkowitz, I., Horowitz, D., & Lamb, M. (2005). Trends in children's disclosure of abuse in Israel: A national study. *Child Abuse & Neglect*, 29(11), 1203-1214. doi:10.1016/j.chiabu.2005.04.008
- Hinkelman, L., & Bruno, M. (2008). Identification and reporting of child sexual abuse: The role of elementary school professionals. *The Elementary School Journal*, 108(5), 376-391. doi:10.1086/589468
- Kenny, M. C. (2004). Teachers' attitudes toward and knowledge of child maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 28(12), 1311-1319. doi:10.1016/j.chiabu.2004.06.010
- Kulwicki, A. D. (2002). The practice of honor crimes: A glimpse of domestic violence in the Arab World. *Issues in Mental Health Nursing*, 23(1), 77-97. doi:10.1080/01612840252825491
- Lahav, Y., Seligman, Z., & Solomon, Z. (2017). Countertransference in the face of growth: Reenactment of the trauma. In D. R. Aleksandrowicz & A. O. Aleksandrowicz (Eds.), *Countertransference in perspective: The double-edged sword of the patient-therapist emotional relationship* (pp. 57-79). Sussex: Academic Publishing.
- Lambie, G. W. (2006). Burnout prevention: A humanistic perspective and structured group supervision activity. *The Journal of Humanistic Education and Development, Education and Development*, 45(1), 32-44. doi:10.1002/j.2161-1939.2006.tb00003.x

- Lawson, G. (2007). Counselor wellness and impairment: A national survey. *The Journal of Humanistic Counseling, Education and Development*, 46(1), 20-34. doi:10.1002/j.2161-1939.2007.tb00023.x
- Lev-Wiesel, R., Eisikovits, Z., First, M., Gottfried, R., & Mehlhausen, D. (2018). Prevalence of child maltreatment in Israel: A national epidemiological study. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 11(2), 141-150.
- Mathews, B. P. (2011). Teacher education to meet the challenges of child sexual abuse. *Australian Journal of Teacher Education*, 36(11), 13-32.
- McKee, B. E., & Dillenburg, K. (2012). Effectiveness of child protection training for preservice early childhood educators. *International Journal of Educational Research*, 53, 348-359. doi:10.1016/j.ijer.2012.04.008
- Meler, T. (2017). The Palestinian family in Israel: Simultaneous trends. *Marriage & Family Review*, 53(8), 781-810. doi:10.1080/01494929.2017.1359810
- Naber, N. (2005). Muslim first, Arab second: A strategic politics of race and gender. *The Muslim World*, 95(4), 479-495. doi:10.1111/j.1478-1913.2005.00107.x
- Ouis, P. (2009). Honourable traditions? Honour violence, early marriage and sexual abuse of teenage girls in Lebanon, the occupied Palestinian territories and Yemen. *The International Journal of Children's Rights*, 17(3), 445-474. doi:10.1163/157181808X389911
- Pereda, N., Guilera, G., Forns, M., & Gómez-Benito, J. (2009). The prevalence of child sexual abuse in community and student samples: A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 29(4), 328-338. doi:10.1016/j.cpr.2009.02.007
- Rheingold, A. A., Zajac, K., Chapman, J. E., Patton, M., de Arellano, M., Saunders, B., & Kilpatrick, D. (2015). Child sexual abuse prevention training for childcare professionals: An independent multi-site randomized controlled trial of stewards of children. *Prevention Science*, 16(3), 374-385. doi:10.1007/s11121-014-0499-6
- Rudolph, J., & Zimmer-Gembeck, M. J. (2018). Parents as protectors: A qualitative study of parents' views on child sexual abuse prevention. *Child Abuse & Neglect*, 85, 28-38. doi:10.1016/j.chiabu.2018.08.016
- Shalhoub-Kevorkian, N. (2005). Disclosure of child abuse in conflict areas. *Violence Against Women*, 11(10), 1263-1291. doi:10.1177/1077801205280180
- Simpson, L. R., & Starkey, D. S. (2006). *Secondary traumatic stress, compassion fatigue, and counselor spirituality: Implications*

for counselors working with trauma. Retrieved from <http://www.counselingoutfitters.com/Simpson.htm>

- Sinai, M., & Shehade, F. M. (2019). Let's (not) talk about sex: challenges in integrating sex education in traditional Arabic Society in Israel. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 41(3), 361-375. doi:10.1007/s10447-018-9355-x
- Sorsoli, L., Kia-Keating, M., & Grossman, F. (2008). "I keep that hush-hush": Male survivors of sexual abuse and the challenges of disclosure. *Journal of Counseling Psychology*, 55(3), 333-345. doi:10.1037/0022-0167.55.3.333
- Stoltenborgh, M., Van Ijzendoorn, M. H., Euser, E. M., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2011). A global perspective on child sexual abuse: Meta-analysis of prevalence around the world. *Child Maltreatment*, 16(2), 79-101. doi:10.1177/1077559511403920
- Totry-Fakhoury, M., & Alfasi, N. (2017). From abstract principles to specific urban order: Applying complexity theory for analyzing Arab-Palestinian towns in Israel. *Cities*, 62, 28-40. doi:10.1016/j.cities.2016.12.001
- Van der Hart, O., Nijenhuis, E. R., & Steele, K. (2006). *The haunted self: Structural dissociation and the treatment of chronic traumatization*. New York: WW Norton & Company.